

s a r a y
harem
ve
mahrem

ALI AKYILDIZ

Saray
Harem ve Mahrem
Ali Akyıldız

TİMAŞ YAYINLARI | 4618
Osmanlı Tarihi | 127

EDİTÖR
Zeynep Berктаş

KAPAK TASARIMI
Yasin Çetin

İÇ TASARIM
Tamer Turp

1. BASKI
Mart 2019, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-3029-3

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLI DEVLETİ'NİN SARAY TEŞKİLATI	13
İKİNCİ BÖLÜM	
PADİŞAHIN ÜLKEYİ YÖNETME MERKEZİ OLARAK MÂBEYN'İN KURULUŞU VE GELİŞİMİ	53
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
II. MAHMUD'UN HASTALIĞI VE ÖLÜMÜ ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR.....	79
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
MÜSRİF, FAKAT HAYIRSEVER: PERTEVNİYAL VALİDE SULTAN.....	119
BEŞİNCİ BÖLÜM	
CARİYELERİN EVLİLİK YOLUYLA PADİŞAH HAREMİNDEN ÇIKMALARI SORUNU	183
ALTINCI BÖLÜM	
OSMANLI SALTANAT VERASETİ USULÜNÜ DEĞİŞTİRME VE SULTAN ABDÜLAZİZ'İN YUSUF İZZEDDİN EFENDİ'Yİ VELİAHT YAPMA ÇABALARI.....	201
YEDİNCİ BÖLÜM	
II. ABDÜLHAMİD'İN İLGİNÇ BİR GİRİŞİMİ: HANEDAN TEAVÜN SANDIĞI.....	229
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
II. ABDÜLHAMİD'İN AYNI ANDA 9 KADINLA NİKÂHLI OLMASI MESELESİ	243
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	263

EKLER	273
Ek 1 Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın II. Mahmud'un Hastalığına Dair Raporu.....	273
Ek 2 II. Mahmud'un Ölümü. Cenazesi ve Sultan Abdülmecid'in Cülüsü.....	277
Ek 3 Halk Şairi Gülzari'nin I. Mahmud'un Ölümüne Yazdığı Destan.....	280
Ek 4 Voyvoda Çiftliği ile İlgili Pertevniyal'in Kethüdasına Yazdığı İlginç Mektup.....	285
Ek 5 Oğlu Abdülaziz'in Ölümüne Neden Olanları Cezalandırdığı İçin Pertevniyal'in II. Abdülhamid'e Yazdığı Teşekkür Mektubu	287
Ek 6 Cemile Sultan'ın Kandilli'deki Yalısından Kaçmaya Çalışan İki Cariyenin Sorgusu.....	289
Ek 7 Ziya Paşa'nın Yazdığı <i>Veraset-i Saltanat-ı Seniyye</i> Başlıklı Risale.....	309
Ek 8 II. Abdülhamid'in Hanedan Teavün Sandığı Kurma Tasarisına Dair İlginç Belge.....	330
Ek 9 II. Abdülhamid'in 9 Kadınla Nikâhlı Olduğunu Gösterir Veraset İlâmı.....	338
KAYNAKÇA	351
DİZİN	363

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NİN
SARAY TEŞKİLATI

PADİŞAH

Osmanlı hükümlanlık anlayışı, esas itibariyle Oğuz töresi ile İslâm'ın kaynaşmasıyla oluşmuştur. Oğuz töresine göre hükümdar ailesinin müşterek malı olan ülke, Osmanlı yönetim zihniyetinde ufak bir değişikle yalnızca hükümdar ile onun evlâtlarına hasredilir. Hem törede hem de İslâmî anlayışta iktidarın (*kut*) Tanrı tarafından hükümdarlara verildiğine inanıldığı için tahta çıkan Osmanlı padişahlarının culüs fermanlarında saltanatın Allah'ın lütfu ve inayetiyle kendilerine nasip olduğuna vurgu yapılırdı. Bu noktada adalet kavramı öne çıkar, halka karşı adaletle hükmetmeyen hükümdardan kut geri alınır, yani padişah iktidarını kaybederdi. Osmanlı padişahlarının Oğuzların Kayı boyundan geldiklerini belirtmelerinin bahsi geçen kut ve hakimiyet telakkisiyle yakın bir ilgisi olduğu söylenebilir.

Fatih Kanunnamesi'ne göre, dinî ve dünyevî idarenin başı olarak nitelenen padişah, yetkilerini bir vekil vasıtasıyla kullanır, sadrazam padişahın mutlak vekili olarak görev yapardı. Bununla birlikte malî işlerde defterdar, hukukî işlerde ise

kadıaskerler padişah adına hüküm yazma yetkisine sahipti. Padişahlar, Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar Divan-ı Hümayun'a başkanlık etmelerine rağmen bu dönemden itibaren bu uygulama büyük ölçüde terk edilip sadrazamın başkanlığında yapılan divan toplantılarında alınan kararlar daha sonra divan üyeleri tarafından padişaha arz edilirdi. Böylece padişah hem alınan kararları onaylamış hem de devlet işlerinden haberdar olmuş olurdu. Padişah ilk bakışta hiçbir denetime tâbi değil gibi gözükse de esasen kanunlar ve *kanun-ı kadimle* kayıtlı olup gelenek dairesinde hareket etmeye mecburdu; ancak her zaman bu kural ve geleneklere riayet edildiğini iddia etmek zor olmakla beraber padişahın mutlak gücünün genel olarak şeriat sınırında frenlendiği söylenebilir. Devlet işleriyle ilgili kararları Divan-ı Hümayun ve daha sonra Bâbıâli'de tecrübeli kişi ve makamlara müzakere ettiren padişah, neticede son kararı kendisi verir ve uygulama onun görüşleri doğrultusunda şekillenirdi.

Devletin beylikten bir cihan imparatorluğuna doğru evrilmesi ve kurumlaşmasına paralel olarak yetkileri artan padişahlık kurumu giderek müesseseseleşir. İnalçık'a göre, Osmanlı padişahları o döneme kadarki İslâm devletleri içerisinde belki de en merkeziyetçi ve mutlakiyetçi yöneticilerdi. Fatih Sultan Mehmed'in örfî hukuku devlet işlerinde geniş bir biçimde kullanması keyfiyeti, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde de devam eder. Padişahların örfî tasarruflarının sınırlandırılmasına yönelik girişimler II. Bayezid döneminde başlarsa da Yavuz ve Kanuni dönemlerinde örfî hukuk yeniden ön plana çıkar. Bununla birlikte örfî ve geleneksel hukukun hâkimiyet sahası zamanla daralırken şer'î hukukun kullanım alanı giderek genişler.

Osmanlı padişahları, *bey*, *han*, *hakan*, *hüdavendigâr*, *gazi*, *kayzer*, *emir*, *sultan*, *pağışah* ve *halife* gibi farklı unvanlarla anılmışlardır. 1516 Mercidabık Savaşı'nın ardından Halep'te *hâdimü'l-Haremeynüş-şerifeyn* unvanını kullanan Yavuz Sultan Selim, Abbasi halifesi el-Mütevekkil'i ve hilâfet alâmetlerini oluşturan Hz. Peygamber'in hırkası, sancağı ve diğer mukaddes emanetleri İstanbul'a gönderir. Esasen yukarıda zikredilen unvanlardan en çok tartışılanı olan halife unvanını, 13. yüzyıldan itibaren bazı İşlâm hükümdarları ile Yavuz Sultan Selim'den önceki Osmanlı padişahları da kullanırlardı. Kanuni Sultan Süleyman, Mekke şerifine yazmış olduğu culüs mektubunda kendisinin *hilâfeti'l-kübra* makamına oturduğunu belirtir. Burada önemli olan, bu olaydan sonra İşlâm dünyasında artık Memlûk sultanlarının yerini alan Osmanlı padişahlarının İşlâmın öncü ve siyasî gücünü temsil etmeleridir. Hilâfetin İşlâm hükümdarlarına sağladığı siyasî ve dinî gücün kullanımı, esas itibariyle 18. yüzyıldan itibaren ön plana çıkmaya başlar ve II. Abdülhamid'in uygulamalarıyla da en üst noktasına ulaşır. Devletin içinde bulunduğu durumun nezaketini göz önünde bulunduran II. Abdülhamid'in hilâfetin söz konusu siyasî gücünü etkili bir şekilde kullanmaya yönelik Pan-islâmist siyaseti, evrensel bir Pan-islâmist siyasetten ziyade, bu müessesenin sağladığı siyasî güçten yararlanmayı önceleyen bir yaklaşımdı.

Osmanlı hanedanında padişahlığın veraset hukuku da zaman içerisinde değişikliğe uğrar. Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar padişahlık babadan oğula geçerek intikal eder. Devlet teşkilatının olgunlaşmasında büyük pay sahibi olan Fatih'in kanunnamesinde yer alan ve *nizam-ı âlem* için padişah olana kardeşlerini öldürme hakkı veren hüküm, bu

intikale hukukî bir zemin hazırlarsa da 1617'de I. Ahmed'in ölümüyle hukukî olmasa bile fiilî olarak usul değiştirilir ve hanedanın en yaşlı ve reşit üyesinin padişah olması kural haline getirilir. Uzun bir süre fiilî olarak uygulanan bu veraset kuralı 1876 Anayasası'na (*Kanun-i Esasi*) girerek hukukî bir mahiyet kazanır ve 3. madde, padişahlığın hanedanın en büyük ve reşit üyesine ait olduğu ilkesini kayıt altına alır; 5. madde ise padişahın şahsının mukaddes ve gayr-i mes'ul olduğunu teyid eder.

Yine I. Ahmed zamanında başlayıp Sultan Abdülaziz dönemine kadar devam eden bir geleneğe göre Şimşirlik'te tutulan şehzadeler çocuk sahibi olamazlardı. Eğer şehzade ile istifaş sonucunda cariye hamile kalırsa gebelik sonlandırılıp (*iskat-ı cenin*) bebek düşürülürdü. Diğer bir ifadeyle bu dönemde hanedanın erkek üyeleri içerisinde sadece padişah çocuk sahibi olabilirdi. Bu geleneğin biri I. Abdülhamid ve diğeri de Sultan Abdülaziz olmak üzere iki istisnası vardır, söz konusu iki padişah daha şehzade iken çocuk sahibi olmuşlardı. Sultan Abdülmecid kardeşi Şehzade Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin varlığını bilmesine rağmen bu duruma göz yumar ve Sultan Abdülaziz'in tahta geçmesinden itibaren şehzadelerin çocuk sahibi olmalarına izin verilir.

Halkın nabzını tutmak ve mevcut problemleri tespit etmek üzere zaman zaman kıyafet değiştirerek (*tebdil*) halkın arasına karışan padişahlardan Kanuni Sultan Süleyman, sipahi; II. Osman, bostancı; II. Ahmed, Mevlevi şeyhi ve I. Abdülhamid de şerif kılığında İstanbul sokaklarında dolaşp şehri ve esnafı denetlerlerdi. Öte yandan padişahın uygun gördüğü bir camide kılacağı Cuma namazı için yapılan ve toplumun arzu, istek ve şikâyetlerini yönetime iletmelerine vesile olan

Cuma Selâmlığı merasiminde kalabalığın arasında dolaşan görevliler, incelenip gereği yapılmak üzere halkın sunduğu arzuhal ve şikâyet dilekçelerini toplarlardı.

Padişahın herhangi bir iş ve konu hakkında vermiş olduğu sözlü (*şifahi*) veya yazılı kararlar kanun hükmünde idi. *Hatt-ı hümayun*, *biti*, *ferman*, *berat*, *irade*, *ahidname*, *emanname* gibi belgeler, padişahların yazılı emir ve buyruklarını ihtiva ederdi. Bunlardan biri olan hatt-ı hümayun, adından da anlaşılacağı üzere padişahın el yazısının bulunduğu belgelerdi. İstisnai olmakla beraber bazen hatt-ı hümayunları saraydaki bir görevli de kaleme alabilirdi. Diğer belge türleri ise, padişah adına Divan'dan veya iradede olduğu gibi Mâbeyn Başkitabeti'nden çıkardı.

Padişahların hayli büyük meblağlara varan gelirleri vardı. Başlıcaları, mâlikâne, has, hasbahçe, çayır ve ormanlardan sağlanan gelirler; Eflâk, Boğdan, Dubrovnik ve Erdel gibi tâbi hükümetlerden gelen yıllık haraçlar; savaşlarda elde edilen ganimetten ayrılan pay ve devlet ileri gelenlerinin padişaha sunmaları gelenek olan hediyelerdi. Ayrıca 1587 senesine kadar her yıl Mısır'dan padişah için 500.000 ve bu tarihten sonra da 600.000 altın gönderilir; bütün bu gelirler İç Hazine de denilen Enderun Hazinesi'nde toplanırdı. Bu büyük gelirlere sahip olan padişahlar İstanbul'da ve ülkenin farklı yerlerinde kurdukları vakıflara zengin gelirler tahsis etmişlerdi.

PADIŞAHLARIN OTURDUĞU SARAYLAR

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, diğer kurumları gibi saray teşkilatı da daha sade ve mütevazı idi. İlk dö-

nemlerde beyliğin merkezi olan İznik ve Bursa'daki saraylar hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Evliya Çelebi, Bursa'daki sarayın iç kalede olduğunu ve bunun Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar kullanıldığını belirtir.

Edirne'nin fethinden sonra burada Eski Saray diye bilinen saray, I. Murad tarafından Sultan Selim Camii yakınındaki Kavak Meydanı'nda yaptırılır. Zamanla divanhane, koğuş ve odaların eklenmesiyle daha da büyüyen ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde onarılarak acemi oğlanlarının kullanımına verilen bu saraydan günümüze herhangi bir kalıntı intikal etmemiştir. Edirne'deki Yeni Saray (*Saray-ı Cedid-i Âmire*) ise II. Murad'ın Tunca nehri kenarında yapmış olduğu köşkün oğlu Fatih Sultan Mehmed tarafından genişletilmesiyle ortaya çıkar. Daha sonra tahta geçen padişahlar tarafından yeni kasır ve bölümler eklenen bu saray, İstanbul'un fethinden sonra ve özellikle de 17. yüzyılda padişahlar tarafından kullanılmış olup buranın en istikrarlı müdavimi Avcı sıfatıyla da tanınan IV. Mehmed'di.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethedip devlet merkezi yapmasından sonra 1454-1458 yılları arasında bugünkü Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yerde Saray-ı Atik-i Âmire (Eski Saray) adıyla bilinen sarayı yaptırır. Kârgir olarak inşa

Eski Saray'ın bazı bölümleri (B. Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, I, 87)

edilmiş olan ve harem, havuz, mutfak, kiler, şadırvan, Enderun Mektebi ve hizmetli odalarından oluşan bu sarayın kısa bir süre kullanılmasının ardından Topkapı Sarayı'nın inşasına başlanır. Saray-ı Atik, padişahların Topkapı Sarayı'na taşınmalarından sonra 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tahttan indirilen veya ölen padişahların kadınları, kızları ve haremdeki maiyetlerinin gönderildiği bir yer, bir umutsuzluk ve inziva sarayı haline gelir. Bununla birlikte padişahların bayramın üçüncü günü Eski Saray'a gidip orada yaşayanlarla bayramlaşmaları da bir gelenektir.

Yaklaşık dört yüzyıl Osmanlı padişahlarına hizmet veren Topkapı Sarayı âdeta Osmanlı saltanatı ile özdeşleşmiş bir mekândır. Kesin olmamakla beraber, yapımına 1459'da başlanan ve 1478 senesinde tamamlanan saray, Harem, Birün ve Enderun olmak üzere üç ana bölümden müteşekkildi. Sarayın ana girişini oluşturan ve Bâb-ı Hümayun denilen Ayasofya Camii tarafındaki kapıdan Birün halkına ait oda, koğuş, daire ve hizmet binalarının bulunduğu alana girilirdi. Bâbüsselâm denilen ikinci kapıdan sonra sarayın en faal bölümü olan ikinci avlu yer alır. Defterhane, Hazine, Divan-ı Hümayun,

Topkapı Sarayı

Maliye Defterhanesi gibi hizmet binalarının bulunduğu bu mekân, aynı zamanda her türlü merasim ve törenin yapıldığı bir alandı. Bu iki kapı arasındaki saha, kapıcılar kethüdasına bağlı saray kapıcılarının sorumluluğu altındaydı. Ak ağalar tarafından korunan ve Bâbüssaâde denilen üçüncü kapıdan Enderun ve Harem'in yer aldığı üçüncü avluya girilir. Üçüncü avludan Revan, Sofa ve Mecidiye Köşkleri ile başlala kulesi, sünnet odası, esvab odası ve Sofa Camii'nin bulunduğu dördüncü avluya geçilirdi.

Bütün bu binaları ile 700.000 metrekairelik bir alan üzerinde kurulu olan sarayın bölümleri belli bir plan dahilinde ve bir kerede yapılmamıştı. Osmanlı padişahlarının zaman zaman ana binaya yaptıkları eklerle birlikte yapı bugünkü halini alır. En son ilâve olan Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı Mecidiye Köşkü, Avrupa mimari tarzını yansıtır. Dolmabahçe Sarayı'nın yaptırılıp Sultan Abdülmecid'in buraya taşınmasına kadar yüzyıllar boyunca Osmanlı padişahlarına ev sahipliği yapan Topkapı Sarayı, 3 Nisan 1924 tarihli bakanlar kurulu kararıyla müze haline getirilir.

Osmanlı padişahları 1856'dan 1922 yılına kadar Dolmabahçe ve Yıldız saraylarını kullanmışlardı. İnşasına 1843 senesinde başlanıp 7 Haziran 1856 tarihinde açılışı yapılan Dolmabahçe Sarayı, Topkapı Sarayı'nın aksine tamamen Avrupa mimari üslûbunu yansıtır. Ana binayı Mâbeyn, Muayede Salonu, Harem ve Veliâht Dairelerinin oluşturduğu sarayda ayrıca Bezmiâlem Vâlîde Sultan Camii, has ahır, Tiyatro, saat kulesi, Hazine-i Hassa, Mefruşat ve Serasker Daireleri; bu binaların arka tarafında Camlı Köşk, gedikli cariyeler, kızlar ağası, ağalar, bendegân ve musahip daireleri, Hereke Dokumahanesi ile matbah-ı âmire bulunmaktay-

Dolmabahçe Sarayı

dı. Sarayın Selâmlık ve Harem bölümlerini ayıran âbidevî Muayede Salonu 25x37 metre boyutlarındadır. Mâbeyn'den hareme geçilen koridor ise yaklaşık 300 metre uzunluğunda olup yol üzerinde ikisi demirden olmak üzere toplam altı kapı bulunur. Saray 110.000 metrekarelik bir alan üzerinde kuruludur. Sultan Abdülmecid'den sonra gelen ve Yıldız Sarayı'nı kullanan II. Abdülhamid dışındaki padişahlar bu sarayda ikamet etmişlerdi.

Bugünkü Yıldız Sarayı'nın olduğu alanda ilk olarak 19. yüzyılın başlarında III. Selim tarafından annesi Mihrişah Valide Sultan için bir köşk yaptırılmışsa da bu yapı günümüze ulaşmamıştır. Daha sonra II. Mahmud buraya ismini veren Yıldız Köşkü'nü; Abdülaziz ise, Büyük Mâbeyn, Malta ve Çadır Köşkleri ile Çit Kasrı'nı inşa ettirir. Bugünkü halini Sultan II. Abdülhamid döneminde alan saray yaklaşık 500.000 metrekarelik bir saha üzerinde kuruludur. Birinci

avlusunda Büyük Mâbeyn, Çit Kasrı, Yaveran Dairesi ve Silâhane; ikinci avluda, Harem, Tiyatro ve Gedikli Cariyeler Daireleri; üçüncü avluda ise Şâle ve Merasim Köşkleri yer alır. Bu yapıları kuşatan surun dışında ise, Hamidiye Camii, saat kulesi, kiler-i hümayun, ağavat dairesi, Malta ve Çadır Köşkleri bulunur. 1877 yılında Dolmabahçe Sarayı'ndan Yıldız Sarayı'na taşınan II. Abdülhamid, bir daha Dolmabahçe Sarayı'na geri dönmedi.

TOPKAPI SARAYI'NIN ORGANİZASYONU HAREM

Kelime olarak kutsal ve girilmesi yasak yer anlamına gelen harem, evlerde erkeklerin bulunduğu kısım olan selâmlığın mukabili olarak kullanılır. Bizi ilgilendiren kısmıyla harem, padişahların, sarayda, anneleri, kadınları (*baseki, kadınefendi*), ikballeri, şehzadeleri, kızları (*sultan*) ile onlara hizmet eden usta, kalfa ve cariyeye gibi kadın hizmetçilerin yaşadığı bölümdür. Harem-i Hümayun olarak da anılan bu daire, Topkapı Sarayı'nda ikinci avlunun solunda, Divan-ı Hümayun'un arka kısmında yer almakta olup 300'den ziyade odayı içerir. Harem sistemi hükümdarın ikamet ettiği Hünkâr Dairesi ile Valide Sultan Dairesi etrafında kuruludur. Girişi Kubbealtı ile Zülüflü Baltacılar Koğuşu kapısı arasında bulunan Araba Kapısı'dır. Hareme gelen kadınlar buradan araba ile girip çıktığı için bu isimle anılan kapıda harem ağaları nöbet tutarlardı. Girişte sağda dârüssaade ağasının ve solda da hazinedar ağasının daireleri bulunurdu. Dârüssaade Ağası Dairesi'nin üstü Şehzadeler Mektebi'ydi. Haremde pek çok sofa, koridor, daire, oda, çeşme, padişaha ait yemeklerin pişirildiği Kuşhane mutfağı ve hizmet binaları mevcuttu. Ayrıca padişahların

eğlendikleri yer olan Hünkâr Sofası, süslü, yıldızlı ve muhteşem bir mekândı. Haremde ayrıca kadınefendilerin kendi çocuklarıyla beraber kaldıkları mahsus daireleri vardı.

Haremin kapıları akşamları belli bir saatten sonra nöbetçi harem ağaları tarafından kapatılıp sabahleyin muayyen bir saatte açılırdı. Kapılar kapandıktan sonra haremin düzeninden önceleri kethüda kadın ve Sultan Abdülmecid döneminden itibaren de hazineci usta sorumluydu. Padişahın dairesine çekilmesiyle beraber hazineci usta ve emrindeki görevliler Hünkâr Dairesi önünde nöbet tutarlardı.

II. Abdülhamid'in
Hazineci Firistade Hanım
(Açba, *Hatıralar*, s. 125)

HAREMDEKİ KADIN GÖREVLİLER: CARIYELER, KALFALAR VE USTALAR

Son dönemlerde haremdeki cariyeler kıdem ve itibarlarına göre acemiler/şâkirtler, kalfalar, ustalar veya gedikliler olarak sınıflara ayrılır, en alt seviyeyi ve en kalabalık gruba ise isminden de anlaşılacağı üzere acemiler oluştururdu. Bilgi ve görgüsünü arttırarak terfi ettikçe sırasıyla zikredilen aşamalardan geçen güzel, akıllı ve yetenekli cariyelerin yükselebilecekleri en üst aşama ise padişahın hizmetlerini gören gedikli cariyeliktir. Bu yüksek dereceli cariyelere *usta* denilirdi. Bunlar, haremin âmiri olan kâhya/kethüda kadın,

Haremin en yetkili kadını Kethüda veya Kâhya Kadın
(*Fenerci Mehmed Albümü*, pl. 23)

hazinedar usta, berber usta, çaşnigir usta, çamaşır usta, ibriktar usta, kahveci usta, kilerci usta, kutucu usta, külhancı usta ve kâtibe ustaydı. Gedikli cariyelerin her birinin ayrıca birinci, ikinci, üçüncü... diye sıralanan yardımcıları vardı. Kethüda kadın dışındaki gedikli cariyeler hem padişahın hem de valide sultanın hizmetinde ayrı ayrı kadrolar olarak da yer alırlardı.

Haremdeki cariyelerin ve ustaların üzerinde ise haremin disiplin ve idaresinden sorumlu olan kethüda veya kâhya kadın bulunurdu. Bu yüksek pozisyonunu Sultan Abdülmecid

dönemine kadar yüzyıllar boyunca sürdüren kethüda kadının görevleri bu dönemden itibaren hazinedar usta tarafından üstlenilir. Kethüda kadın/hazinedar usta valide sultandan sonra haremdeki en yetkili kişi olup bizzat padişah tarafından seçilirdi. Hazinedar ustaların sayıları zamana ve padişaha göre değişiklikler gösterebilirdi. Örneğin II. Abdülhamid'in iktidarının başlarında hazinedarların sayısının 26'ya ulaştığını söylemek bu konuda bir fikir verebilir.¹ Padişahın özel hizmetini görmekle yükümlü olup padişah haremde olduğu zamanlar Hünkâr Dairesi'nde bulunan hazinedar usta, haremdeki bütün hazinelerin anahtarlarını taşır, padişahın ve harem halkının dâhil olduğu göçleri düzenler ve ikbal ve gözdelerin yetiştirilmeleriyle ilgilenirdi. Saltanat değişikliğinde haremden ayrılan hazinedarlar, yerlerini yeni padişahın güvendiği ve seçtiği hazinedarlara bırakırlardı.

Sofra hizmetlerini gören çarşıgırların âmiri olan çarşıgır usta, maiyetindeki kalfa ve cariyelerle birlikte hükümdarın yemek ve sofraya takımlarını korur; zehirli olup olmadıklarını anlamak için önce yemeklerin tadına bakıp efendilerine sunan çarşıgırlar, yemek servisi sırasında ayakta dururlardı. Çamaşır usta, padişahın çamaşırlarını yıkayıp ütöleyen kalfaların başıydı. Çamaşırhane haremde Şimşirlik tarafındaki bodrumda idi. İbrikdar usta, padişahın elini yüzünü yıkaması ve abdest alması için hizmet edenlerin âmiri olup aynı zamanda leğen, ibrik ve havluları da muhafaza ederdi. Berber usta, padişahın traş takımlarıyla ilgilenen kalfaların âmiriydi. İbrikdar usta ve berber usta görevleri saltanatın son yıllarında kaldırılmıştı. Kahveci usta, padişahın kahvesinin pişirilmesi,

1 YEE.d, nr. 882, vr. 6b-9b.

kahve takımlarının muhafazası, bayramlarda kadınlara ve sultanlara kahve hazırlanmasıyla görevli kalfaların başı olup kahve ikramı merasimle yapılırdı. Padişahın kilerine ve kiler takımlarına nezaret eden kilerci usta, padişah yemek yerken çarşnigir ustayla beraber hizmet ederdi. Padişaha ait çerez, şerbet ve meyveler özel bir kilerde saklanır, bunların padişaha takdimi kilerci usta vasıtasıyla olurdu.

Padişahın bu özel hizmetkârlarının dışında, haremın genel işleriyle ilgilenen ustalar da vardı. Bunlardan kutucu usta, maiyetindeki kalfalarla beraber sultan, kadınefendi ve ikballerin hamamda yıkanmalarına yardımcı olur ve hamam takımlarını muhafaza ederdi. Külhancı usta ise haremdeki

Temsili cariyeh çizimi (*Fenerci Mehmed Albümü*, pl. 90)

hamamların yakılıp temizlenmesiyle ilgilenir, padişahın cari-yeleriyle odalıklarının yıkanmasına nezaret ederdi. Önceleri kethüda kadın ve daha sonra hazinedar usta ile birlikte ve onlara vekâleten cariyelerin yetiştirilmesi, idaresi, disiplini ve terbiyeleriyle ilgilenen vekil ustanın dairesi işi gereği cariyeler bölümünde idi. Yine haremde disiplini, teşrifat ve düzeni sağlayan ve elinde mücevherli bir baston bulunan başkâtibe veya kâtibe ustanın görevi zor ve sorumlulukları büyüktü. Törenlerde kethüda kadına yardım eder, hareme gireni çıkanı denetler ve burada meydana gelen her türlü olaydan sorumlu olurdu.

Bunların dışında, hasta cariyelere bakan hastalar kethüdası, hastalar ustası, ebe, sütnine (*dâye*) ve dadı gibi görevliler mevcuttu. Hastabakıcılara nine denirdi. Sayıları kesin olarak tespit edilemeyen ebelerin görevi, çocuk düşürtme ve doğum işlerine bakmaktı. Küçük sultanları ve şehzadeleri emzirmek için tutulan veya satın alınan sütninelerin seçimine çok özen gösterilirdi. Yetiştirilip büyütölmelerinde büyük etkileri olan dâye ve dadıların dışında kimse çocukları kucağına alamazdı. Dadılar padişahların çocuklarına bakarlardı.

Ustaların istedikleri zaman emekli olma hakları vardı. Sarayda acemiliğini tamamlayıp terfi eden cariyelere kalfa denirdi. Buldukları dairenin işlerini maiyetlerindeki cariyelerle birlikte görür, haremde hanende ve sâzendeleri bunlar arasından seçilirdi. Emirleri altındaki cariyeleri yetiştirir, dairelerinin temizlik ve yemek işlerinin organizasyonunu nöbetleşe yapar, haremde genel temizliği ile gece nöbetlerine katılır ve gece olağanüstü bir durum meydana geldiğinde bunu hemen kâtibe ustaya haber verirlerdi. Evlenmek isteyenlere engel olunmaz, evlenip saraydan çıkma durumuna

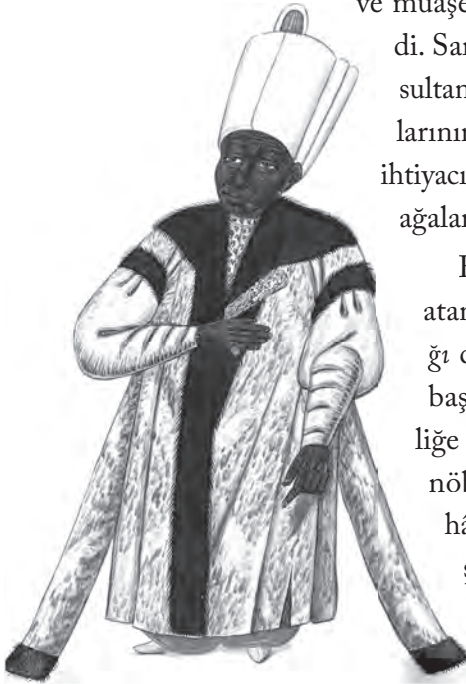
çırak veya çerağ olmak denilirdi. Çırak olan cariyeye maaş bağlanır, ev eşyası temin edilip evlendirilir, şehre yerleşen bu kadınlar halk arasında *saraylı* olarak anılırlardı.

HAREMDEKİ ERKEK GÖREVLİLER:

HAREM AĞALARI VE DARÜSSAADE AĞASI

Sarayın harem kısmında görev yapan ve hadım edilmiş siyahî erkek görevliler olan harem ağaları, Mısır valileri aracılığıyla saraya gönderilirlerdi. Çelebi Mehmed zamanından itibaren Osmanlı sarayında var oldukları tahmin edilmektedir. Ağalar Ocağı denilen yerde eğitim gören hadımlar, Türkçenin yanı sıra, saray ve haremın âdâb

ve muaşeretini de öğrenirlerdi. Sarayın dışında yaşayan sultan ve hanedan mensuplarının saray ve köşklerinin ihtiyacı da bu ocaktan yetişen ağalardan karşılanırdı.

Dârüssaade Ağası
(*Fenerci Mehmed Albümü*, pl. 6)

Hareme ilk adımını atan siyahî ağalar *en aşâğı* denilen bir unvandan başlayarak önce acemiliğe ve ardından sırasıyla nöbet kalfası, ortanca, hâsıllı (*hasırlı*), yaylabası gulâmı, Yeni Saray başkapıgulâmı gibi aşamalardan geçirdi. Ayrıca içlerinden biri Eski

Saray Ağalığı gibi bazı merhaleleri de aşarak dârüssaade ağası olur; bu normal prosedürün dışında padişah musahibi, lalası ve hazinedarı olanlar arasından da bu makama atama yapılabilirdi. Dârüssaade ağasına padişah huzurunda samur kürk giydirilir ve görevi beyaz üzerine yazılan bir hatt-ı hümayunla ilân edilirdi. Hazinedar ağa ise haremın masraflarına bakardı. Sayıları 7-8 civarında olan musahip ağalar, oda lalası, hazine vekili, başkapıoğları gibi görevliler harem ağalarının en önemlileriydi. Yine valide sultan başağası, şehzade lalaları, sultan başağaları da bunlardan seçilirdi. III. Ahmed'in sadrazamlarından Şehid Ali Paşa, 1715'te zamanın Mısır valisine gönderdiği bir hükümle artık Habeşlilerin hadım edilmemelerini emrederse de bir süre sonra şehit olması üzerine hadımlığı önlemeye yönelik olarak yaptığı bu girişim başarısız olur.

Harem ağalarının başında kızlar ağası veya daha yaygın bir isimlendirmeye dârüssaade ağası bulunur ve ağa, ağa *hazretleri*, ağa *efendi* ve *büyük ağa* unvanlarıyla anılırdı. Dârüssaade ağası bütün Enderun ve Harem ağalarının âmiri olup derece olarak sadrazam ve şeyhülislâmdan sonra gelirdi. 16. yüzyılın sonlarına kadar Bâbüssaade de denilen sarayın üçüncü kapısını bekleyen ak ağaların âmiri durumundaki bâbüssaade ağasının uhdesinde bulunan Dârüssaade Ağalığı, daha sonra siyahî harem ağalarına geçmişti. Ancak bir süre sonra tekrar ak ağalara intikal eden bu görev 1623'ten itibaren artık tamamen siyahî harem ağalarının tekeline girer. Sarayda mevcut nüfuzları, 17. yüzyıldan itibaren bu sınırları aşar ve sadrazamların azil ve tayinlerinde bile etkili olacak boyutlara ulaşır. Görevden alındıklarında maaş bağlanıp genelde Mısır'a gönderilirdi.